

JACQUES REVEL

A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása *

1. Az utóbbi években a mikrotörténelmi megközelítés a történészek között folyó ismeretelméleti vita egyik legfontosabb témájává lépett elő. E kijelentésünket követően azonban mindjárt rá kell mutatnunk arra, hogy a szóban forgó vita jelentősége meglehetősen behatárolt, ugyanis viszonylag csekély számú csoportosulást, intézményt és kutatóműhelyt foglalkoztat igazán (melyek föltérképezése egyébként nem volna érdektelen feladat). Ezenkívül azt is el kell ismernünk, hogy a mikrotörténelmi megközelítésmód választásának értelmezése és tétjei korántsem mindenütt azonos terminusokban fogalmazódtak meg. Érjük be most egyetlen példával, és vessük össze az amerikai recepciót és a vita franciaországi változatát. Az első esetben a Carlo Ginzburg által nemrégiben javasolt „jelzésparadigma” kötötte le a hozzászólók figyelmét, s a vita jórészt Ginzburg munkássága körül zajlott,¹ a franciáknál viszont a mikrotörténelem inkább a társadalomtörténetre, illetve a társadalomtörténet tárgyának megkonstruálására irányuló kérdésfölvetesként jelentkezett.² Valójában azonban a mikrotörténelmi megközelítés említett változatai már jelen voltak az ezzel elsőként kísérletező olasz történészek munkáiban, jóllehet csak a módszer utólagos újrafogalmazásakor kaptak nagyobb hangsúlyt. Nem önkényes, és nem is érdektelen képződményekről van itt szó: mindegyik változat egy-egy sajátos történetírási konfigurációval áll kapcsolatban, amelyen belül a mikrotörténelmi kérdésfölvetés katalizátorként hatott. Itt most nem foglalkozunk a folyamat felmérésével és elemzésével, ugyanakkor be kell ismernünk, hogy a következő oldalakon pusztán a jelenleg folyó vita egyik lehetséges változatát tárjuk az olvasó elé.

A javasolt olvasatok különfélesége nyilvánvalóan a befogadási kontextusok különbözőségével áll kapcsolatban, de egyúttal magának a mikrotörténetírásnak a

* A fordítás a következő kiadás alapján készült: *Mikro-analyse et construction du social*. In: *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*. Textes rassemblés et présentés par Jacques Revel. École des Hautes Études en Sciences Sociales – Gallimard – Le Seuil, Paris, 1966.

¹ Ginzburg, Carlo: *Signes, traces, pistes. Racines d'un paradigme de l'indice*. Le Débat, 6. 1980. 3–44. (első kiadás: Torino, 1979.) Az amerikai recepciót jól példázza az Edward Muir és Guido Ruggiero által nemrégiben szerkesztett gyűjteményes kötethez Muir által írott *Observing Trifles* című előszó. (*Microhistory and the Lost Peoples of Europe*. John Hopkins University Press, Baltimore–London, 1991. VII–XXVII.)

² Utalok ezzel kapcsolatban Giovanni Levi: *Le Pouvoir au village. Histoire d'un exorciste dans le Piémont du XVIIe siècle*. Gallimard, Paris, 1989. (a továbbiakban: Levi 1989.) (első kiadás: Torino, 1985.) című könyvéhez írt bevezetőmre (*L'histoire au ras du sol*. I–XXXIII.), valamint az *Annales Tentons l'expérience* című szerkesztőségi vezércikkére. *Annales ESC*, 44 (6), 1989. 1317–1323.

sajátos célkitűzéseivel is összefüggésbe kell hoznunk azt. A mikrotörténelmi megközelítés voltaképpen közös tervek megvalósításán fáradozó – ugyanakkor merőben különböző egyéni kutatásokat folytató – olasz történészek kis csoportja által a hetvenes években fölvetett kérdések és javaslatok együtteséből jött létre. (A csoport a *Quaderni storici* elnevezésű folyóirat körül tömörült, 1980-tól pedig Einaudi kiadóállalatánál megjelentették a C. Ginzburg és G. Levi által szerkesztett *Microstorie* című sorozatot.) Az egymástól olykor gyökeresen eltérő kutatási tapasztalatok összehasonlításából, a kortárs történelemtudományi munkákra irányuló kritikai reflexióból, valamint az olvasmányok igen széles köréből (mely az antropológiától más, első pillantásra kevésbé kézenfekvőnek tűnő területekig, például a művészet-történetig terjed) születtek meg lassanként a közös megfogalmazások, kérdésfölvetések, tematikák és javaslatok. Az eljárás erősen empirikus jellegéből következően a mikrotörténelem nemigen rendelkezik „alapszöveggel” vagy „elméleti chartával”.³ A mikrotörténelem nem egységbe szervezett tételek összessége, nem iskola, még kevésbé önálló diszciplína, mint azt gyakran elietve hiszik. Egy sajátos történetírói gyakorlattal, az egymástól olykor szögesen eltérő munkamódszerek alkalmazása során fölmerülő akadályokkal és bizonytalanságokkal, egyszóval egyfajta kutatási tapasztalattal áll szoros összefüggésben. A gyakorlatnak juttatott elsőbbség valószínűleg az általánosításoktól és az elvonatkoztatástól sokszor húzódozó tudományszak ösztönös preferenciáival magyarázható. A szakmai szokásokon túlmenően azonban tudatos választással van itt dolgunk: a mikrotörténelem eredetileg ellenhatásként, a társadalomtörténet adott állapotával szembeni állásfoglalásként jött létre, s a társadalomtörténet egyes nézőpontjainak, követelményeinek és módszereinek átdolgozását javasolta. Megjelenése a történelemtudományban jelzésértékű.

2. A társadalomtörténet egyik – de nem egyetlen – uralkodó változata az *Annales* című folyóirat körül alakult ki Franciaországban, de másutt is jelentős számú követője akadt. Meghatározása többször is módosult az elmúlt hatvan év során, ám bizonyos elemei viszonylag állandónak mondhatók, s ezeket joggal hozhatjuk összefüggésbe azzal a kritikai programmal, amelyet a Durkheim-tanítvány François Simiand vagy negyedszázaddal az *Annales* megszületése előtt a történészek számára megfogalmazott.⁴ Simiand emlékeztette kollégáit a szociológiai módszer szabályaira, mely szerinte egységes társadalomtudomány létrehozására lett volna hivatott, s az egyes tudományszakok ennek csak különféle változatait képviselték volna. Szerinte ettől kezdve el kell vetni a sajátlagost, az esetlegest (vagyis az egyént, az eseményt, az

³ Levi, Giovanni: *On Microhistory*. In: *New Perspectives on Historical Writing*. Ed. Peter Burke. Polity Press, Oxford, 1992. 93–113. (a továbbiakban: Levi 1992.) Ginzburg az 1. jegyzetben említett munkájával kétségkívül új történetírási paradigma létrehozására törekedett. Az írás nemzetközi viszonylatban is igen komoly visszhangot váltott ki, a magam részéről viszont nem hinném, hogy a megjelenését követően napvilágot látott mikrotörténelmi kutatások belőle volnának eredeztethetők.

⁴ Simiand, François: *Méthode historique et science sociale*. Revue de synthèse historique, 1903. A durkheimi tanoknak az *Annales* kezdeti időszakában jelentkező hatásáról lásd Revel, J.: *Histoire et sciences sociales. Les paradigmes des Annales*. Annales ESC, 34 (6), 1979. 1360–1376.

egyedi esetet), s csak azzal kell foglalkozni, ami tudományos vizsgálódás tárgya lehet: az ismétlődések és változásai, a megfigyelhető szabályosságok, melyek alapján törvények föllállítására nyílik lehetőség. Ezt a kiindulópontot az *Annales* alapítói nagyrészt a magukévá tették, s áthagyományozták követőikre is, aminek következtében kialakultak a „franciás” társadalomtörténet jellemző jegyei, vagyis a lehető legátfogóbb aggregátumok vizsgálatának előtérbe helyezése, a mérésnek a társadalmi jelenségek vizsgálatában juttatott kitüntetett szerep, valamint kellőképp hosszú időszakaszok kijelölése, melyek lehetővé teszik a globális átalakulások megfigyelését (s ebből következően a különböző időbeliségek elemzését). Ezek a kiinduláskor megfogalmazott követelmények számos olyan következményhez vezettek, melyek tartósan meghatározták az alkalmazott eljárásokat. Az idősorhoz és a számhoz való ragaszkodás megfelelő források föltalálását (vagy a hagyományos források *ad hoc* kezelését) igényelte, miközben szükség volt olyan egyszerű vagy egyszerűsített mutatók meghatározására is, melyek alapján a levéltári dokumentumokból korlátozott számú tulajdonságok, egyedi jellemzők absztrahálhatók, s a kutatóknak ezen adatok időbeli változásait kellett figyelemmel kísérniük. Kezdetben az árakat és a jövedelmeket, majd a vagyoni szinteket, az emberek foglalkozás szerinti megoszlását tanulmányozták, azután rátértek a születések, a házasságkötések és a halálozások, a névaláférések, a kiadványcímek és -fajták, valamint a vallásos áhítat különféle megnyilvánulási formáinak a vizsgálatára. E mutatók alapján immár lehetőség nyílt a különböző változási tendenciák nyomon követésére, főképp azonban – mint magának Simiand-nak a bérek alakulásával foglalkozó munkájában, vagy később Ernest Labrousse 1933-ban megjelent *Vázlatában* [Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle. Paris, 1933. – a szerkesztő] – többé-kevésbé bonyolult modellekbe lehetett azokat beépíteni.

Bloch, Febvre, majd a következő generációt képviselő Labrousse és Braudel átvették Simiand és a durkheimisták – mondjuk így – tudományos voluntarizmusát, mely szerint kizárólag világosan körvonalazott eljárások, tapasztalati ellenőrzésnek alávetett hipotézisek alapján kimunkált tárgyakra irányulhat a vizsgálódás. Ezeket az elemi módszertani szabályokat azonban később mintha szem elől tévesztették volna. Nyilvánvaló, hogy a munkamódszerek is egyre kidolgozottabbá váltak, ugyanakkor viszont – föltehetően a kutatás dinamikájából eredően – megfeledeztek az eljárás eredeti, kísérleti beágyazottságáról. A történész vizsgálta tárgyak voltaképpen a valóságról alkotott hipotézisek voltak, melyeket azonban az egyre inkább tényekként kezelt. Ez az eltévelyedés egyes esetekben már igen korán megkezdődött.⁵ Az árak története, a megfigyelés térbeli egységeinek használata, a foglalkozási csoportok kapcsán ugyan többen is rámutattak erre, figyelmeztetésükkel azonban nem állíthatták meg az általános tendenciát. Megjegyezzük, hogy ezek az eljárások makrotörténelmi megközelítésekbe ágyazódtak be, anélkül, hogy ezt explicitté tették vagy tesztelték volna. Pontosabban szólva, a szóban forgó eljárások a vizsgálat léptékét nem tekintették kísérleti változónak, mivel – legalábbis hallgatólagosan – a társadalmi jelenségek tényleges folyamatosságából indultak ki, melynek alapján olyan

⁵ Lásd Grenier, Jean-Yves – Lepetit, Bernard: *L'expérience historique. A propos de C. E. Labrousse. Annales ESC*, 44 (6), 1989. 1337–1360.

eredményeket helyeztek el egymás mellett, amelyek ilyenén elrendezése látszólag nem okozott gondot: az egyházközség, a régió vagy a megye, a város vagy az adott foglalkozási ág ekképp készen kapott, semleges keretként szolgálhattak az adatok felhalmozásához.⁶

A társadalomtörténet ezen modellje a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején válságba került, vagyis furcsamód épp abban az időszakban, amikor úgy tűnt, dicsősége tetőpontján áll, eredményeit a szorosan vett szakmai körökön kívül is kénytelenek voltak tudomásul venni, s amikor „a történész birodalma” [Le Roy Ladurie: *Le territoire de l'historien*. Paris, 1973. – a szerkesztő] a végtelenségig tágíthatónak látszott. Vagyis a válságérzet csak meglehetősen lassan fészkelte be magát a lelkekbe, s egyáltalán nem biztos, hogy a mai történészek többségére jellemző. Mondjunk inkább csupán annyit, hogy az uralkodó modell kritikája ekkor fölerősödött, noha igen gyakran rendszertelenül folyt. Különböző rendű okok vezettek ehhez az önvizsgálathoz. Miközben a számítástechnika a korábbinál jóval nagyobb mennyiségű adat egybegyűjtését, tárolását és kezelését tette lehetővé, sokan úgy érezték, hogy a kérdésközpontúakat nem sikerült hasonló ütemben megújítani, s attól tartottak, hogy a nagyszabású kvantitatív vizsgálatokat a csökkenő hozadék törvényének érvényesülése fenyegeti. Ugyanakkor a szakterületek egyre erősebb elkülönülése egymástól elszigetelt parcellákra tagolta a mindaddig végérvényesen nyitottnak és egységesnek tartott kutatási területet. Ez az átalakulás annál is inkább éreztette a hatását, mert ezzel egy időben erőteljesen megkérdőjelezték a társadalomtudományokat egybefogó (vagy legalábbis számukra hivatkozási háttérül szolgáló) nagy paradigmákat, s velük együtt az egyes tudományterületek együttműködésének egyes módjait. A kételkedés, amely ugyanezekben az években hatalmába kerítette a számukra érthetetlen, sőt gyakran leírhatatlan válságformákkal küzdő társadalmakat, természetszerűen hozzájárult annak a meggyőződésnek az elterjedéséhez, mely szerint a társadalmi tények átfogó megértésének tervét – legalábbis ideiglenesen – zárójelbe kell tennünk. A magunk részéről beérjük azzal, hogy a még teljes egészében kimunkálatlan analízis számára néhány gondolkodási irányt körvonalazzunk. Ezek olyan tendenciákhoz kapcsolódnak, melyek egymástól olykor gyökeresen eltérő években hatalmába kerítette a számukra érthetetlen, sőt gyakran leírhatatlan válságformákkal küzdő társadalmakat, természetszerűen hozzájárult annak a meggyőződésnek az elterjedéséhez, mely szerint a társadalmi tények átfogó megértésének tervét – legalábbis ideiglenesen – zárójelbe kell tennünk. A magunk részéről beérjük azzal, hogy a még teljes egészében kimunkálatlan analízis számára néhány gondolkodási irányt körvonalazzunk. Ezek olyan tendenciákhoz kapcsolódnak, melyek egymástól olykor gyökeresen eltérő kiindulópontjaik ellenére többé-kevésbé azonos következményekkel jártak, s amelyek nyilvánvalóan kölcsönösen reagáltak egymásra. Mindezek együttesen — persze más elgondolásokkal egyetem-

⁶ Lásd Jacques Rougerie rendkívül világos gondolatmenetét: *Faut-il départementaliser l'histoire de France?* Annales ESC, 21 (1), 1966. 178–193., valamint Christophe Charles: *Histoire professionnelle, histoire sociale? Les médecins de l' Ouest au XIXe siècle*. Annales ESC, 34 (4), 1979. 787–794. Emlékeztetek ezzel kapcsolatban a városiasság mibenlétéről az 1970-es években, Jean-Claude Perrot *Genèse d'une ville moderne: Caen au XVIIIe siècle* (Mouton, Párizs–Hága, 1975.) című értekezése körül föllángolt vitára.

ben — hozzájárultak a mindaddig egyáltalán nem vitatott makrotársadalmi megközelítés bizonyosságainak megkérdőjelezéséhez. A mikrotörténelem gondolata e bizalmi válság tüneteként jelentkezett, s nem kis része volt e krízis jellegének megfogalmazásában és mibenlétének pontosításában.

3. A vizsgálati lépték módosulása alapvető jelentőségű a mikrotörténetírás meghatározása szempontjából, s mindenekelőtt ennek súlyával és kockázataival kell tisztában lennünk. Az antropológusokhoz hasonlóan általában a történészek is gyakran vizsgálnak körülhatárolt, korlátozott kiterjedésű együtteseket,⁷ melyek azonban nem alkotnak „terepeket” – noha az etnológiai tapasztalat varázsa az utóbbi húsz évben erős kísértést jelentett a történelemtudomány számára. Hétköznapi szavakkal úgy fogalmazhatnánk, hogy a kutatás privilegizált formájának számító monografikus földolgozást szokás szerint a munka elvégzésének szakmai föltételeivel és szabályaival társítják, vagyis a koherens dokumentáció követelményével, a jártassággal, mely állítólag garantálja, hogy a kutató ura legyen tárgyának, valamint a valóság olyan ábrázolásával, mely gyakran megköveteli egy adott kérdésnek valamely „konkrét”, kézzelfogható, látható egységbe való illesztését. A monografikus keretet hagyományosan praktikus keretként fogják fel, amelyben az adatok elhelyezhetők és a bizonyítékok kimunkálhatók (s amely egyúttal arra is alkalmas, hogy a történész megmutassa oroszlánkörmeit). A monográfiát azonban többnyire élettelen műfajnak tartják. Általános jellegű kérdéssorozatokra épülő monográfiák százai alapozták meg a társadalomtörténetet. Ezek a kötetek nem a vizsgálat léptékének kérdését vetették föl, hanem azt, mennyire reprezentatívak az egyes minták az egészhez képest, amelybe úgy kellett illeszkedniük, akár a kirakósjátékok elemeinek. Alapvetően tehát kétség sem merül fel bennük az iránt, hogy a monografikus vizsgálódás eredményei elhelyezhetők-e valamely átlaghoz vagy moduszhoz képest valamely tipológiában, stb.

A mikrotörténelmi megközelítés ettől mind céljaiban, mind módszereiben alapvetően különbözik. Alapelveként feltételezi, hogy a vizsgálat léptékének megválasztása hatással van a megismerésre, s a megismerési stratégiák szolgálatába állítható. A fényképezőlencse fókuszának változtatásával nemcsak növelhetjük vagy csökkenthetjük a keresőben megjelenő tárgy méreteit, hanem alakját és alkotóelemeinek szövedékét is megváltoztathatjuk. Vagy, ha más hivatkozási rendszerhez fordulunk, azt mondhatjuk, hogy a térképészetben az ábrázolási lépték változtatgatásával nem egy adott, állandó realitás jelenik meg nagyobb vagy kisebb méretekben, hanem módosul az ábrázolás tartalma (vagyis az ábrázolható megválasztása). Jegyezzük meg mindjárt, hogy ebből a szempontból a „mikrodimenzió” semmiféle előjoggal nem rendelkezik. Egyedül a léptékváltoztatás elvének van jelentősége, nem pedig egy adott lépték megválasztásának.

Kétségtelen, hogy a mikrotörténelmi optika az utóbbi években különösen sikeresnek bizonyult, ami a történetírás imént röviden fölvezolt helyzete alapján

⁷ Érdemes volna e problémák megfogalmazását párhuzamosan nyomon követni a történelemtudományban és az antropológiában, és kimutatni a két tudományág közötti eltolódásokat. Lásd ezzel kapcsolatban Bromberger, Christian: *Du grand au petit. Variations des échelles et des objets d'analyse dans l'histoire récente de l'ethnologie de la France*. In: *Ethnologues en miroir. La France et les pays de langue allemande*. Ed. Chiva, I. – Jeggle, U. Éd. de la MSH, Paris, 1987. 67–94.

válhat érthetővé. A mikroelemzés választása mindenekelőtt a távolságtartás szándékát jelzi az általánosan elfogadott társadalomtörténeti modellel szemben, mely kezdettől fogva kifejezetten vagy (egyre inkább) hallgatólagosan „makrokeretekbe” ágyazódott. Ebben az értelemben lehetővé tette a megrögzült szokásokkal való szakítást, a társadalomtörténeti elemzés eszközeinek és módszereinek kritikus fölülvizsgálatát. Emellett azon praktikus történetírői megközelítésnek bizonyult, amelyik segítségével a vizsgálódás léptékének kérdése – mint nem sokkal korábban az antropológiában – új megvilágításba kerülhetett a történelemtudományban is.⁸

4. Ezen a ponton el kell gondolkodnunk a „mikroléptekre” történő áttéréshez kapcsolódó (vagy legalábbis az ettől várt), a megismerést érintő hatásokról. Induljunk ki a ritka programadó szövegek némelyikéből, amelyek fölvezették a mikrotörténelmi megközelítés vizsgálódási területét és célkitűzéseit. Egy 1977-ben közreadott cikkében E. Grendi rámutatott, hogy a társadalomtörténet uralkodó irányzata adatait olyan kategóriákba rendezi (vagyonai szintek, foglalkozások, stb.), melyek minél teljesebb aggregációt tesznek lehetővé, s ezáltal figyelmen kívül hagy mindent, ami a különböző viselkedési típusok, a társadalmi tapasztalat vagy a különféle csoportidentitások kialakulása körébe tartozik, s már módszeréből következően kizárja a lehető legkülönbözőbb adatok egybefoglalását. Szembeállítja ezzel az eljárással az (alapvetően angolszász) antropológiai módszert, melynek eredetisége szerinte „nem annyira metodológiájában, mint inkább a viselkedésformák holisztikus megközelítésének erős hangsúlyozásában”⁹ rejlik. Tegyük félre ezt a túlságosan is általánosító megállapítást, s szenteljük figyelmünket annak a törekvésnek, amely immár olyan kutatási stratégia kifejlesztésén fáradozik, mely nem a történelmi realitás elvont minőségeinek mérésén alapulna elsősorban, hanem – éppen ellenkezőleg – azt az elvet követné, hogy a szóban forgó minőségeket a lehető legnagyobb számban integrálja és artikulálja. Ez a törekvés két évvel később C. Ginzburg és C. Poni¹⁰ némiképp provokatív hangvételű írásának megjelenésével fölerősödik: a szerzők a nevet – a személynevet, azaz a lehető legegényibb, a lehető legkevésbé ismétlődő jegyet – kívánják olyan azonosítóként használni, mely a másokkal való kapcsolataikban megragadott egyéneket tanulmányozó társadalomtörténet új változatának kidolgozását segítené elő. Az egyéni választását a szerzők itt nem úgy fogják föl, mintha az ellentétben állna a társadalmival, hanem olyan kiindulópontként, amellyel a társadalmi valóság korábitól eltérő megközelítésére

⁸ Hangsúlyoznunk kell itt, hogy az angolszász antropológia általánosan érvényesülő kisugárzásán túl több mikrotörténetíróra Fredrik Barth gondolatai is nagy hatással voltak. Lásd *Scale and Social Organization*. Ed. Barth, F. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen, 1978.; *Process and Form in Social Life*. Routledge & Kegan Paul, London, 1981.

⁹ Grendi, Edoardo: *Micro-analisi e storia sociale*. Quaderni storici, 35, 1977. 506–520. (a továbbiakban: Grendi); lásd továbbá a szerzőnek a *Famiglia e comunità* bemutató írását a Quaderni storici különszámában (33, 1976. 881–891.)

¹⁰ Ginzburg, Carlo – Poni, Carlo: *La micro-storia*. Le Débat, 17, 1981. 133–136. (a továbbiakban: Ginzburg – Poni) Részleges francia fordítása az eredetileg *Il nome et il cono. Mercato storiografico e scambio disuguale* címmel megjelent tanulmányuknak (Quaderni storici, 40, 1979. 181–190.)

nyílik lehetőség, mégpedig oly módon, hogy egy ember vagy embercsoport sorsának fonalát követjük nyomon, s közben földerítjük a terek, az idők sokféleségét és a különböző viszonylatok szövedékét, amelyekben az adott életpálya vagy életpályák elhelyezkednek. A két szerzőt ismét megigézi „az antropológiai terepmunka által rekonstruál társadalmi viszonyok bonyolultsága, mely ellentétben áll a történész által földolgozott levéltári adatok egyoldalúságával. [...] Ám ha megfelelőképp körülhatároljuk a kutatás területét, az egyes dokumentumsorozatok mind időben, mind térben egymás fölé helyezhetők, s ekképp ugyanazt az egyént különböző társadalmi kontextusokban láthatjuk viszont.”¹¹ Ginzburgnál és Poninál valójában ismét csak a „totális történelem” régi álma jelenik meg, amely viszont ez alkalommal az alapoktól kezdve épülne föl. A két szerző ezt „az életlélmények rekonstruálásaként” határozza meg, de ezzel a kissé homályos, végső soron nem egyértelmű megfogalmazással szemben inkább azt mondanánk, hogy a társadalmi tapasztalat legteljesebb sokrétűségükben föltárt körülményeinek vizsgálatát tűzzük célul magunk elé.

Arról van tehát szó, hogy első közelítésben nem elvonatkoztatunk a valóságtól, hanem azt úgy mond gazdagítjuk oly módon, hogy a társadalmi tapasztalat legkülönbözőbb aspektusait vesszük figyelembe. Ezt az eljárást példázza többek között G. Levi *Le Pouvoir au village ...* könyve. A leszűkített keretek között vizsgálódó szerző fölöttébb intenzív eljárást alkalmaz, amikor a 17. század végétől a 18. század elejéig terjedő, mintegy ötven évet felölelő időszakon belül „Santena falu minden egyes lakosának a dokumentumokban fellelhető minden életrajzi adatát” egybegyűjti. Levi arra törekedett, hogy a leginkább szembetűnő általános tendenciák mögött földerítse az egyes szereplők által egyéni, családi, csoportbeli, stb. helyzetük és erőforrásaik függvényében kialakított társadalmi stratégiákat. Igaz, „hosszú távon talán elmondható, hogy minden egyéni és családi stratégia mintegy elhalványul és beleolvad egy viszonylagos egyensúlyt hozó közös eredménybe. Azonban az egyéneknek az általános történelesekben, a társadalmi valóságot hordozó struktúrák létrehozásában és átalakításában való részvétele pusztán a látható eredmények alapján nem értékelhető: minden egyes emberi élet során visszatérően fölmerülnek problémák, bizonytalanságok, választások, s kialakul a mindennapi életvitel politikája, mely a társadalmi szabályok stratégiai fölhasználásán alapul.”¹² Ugyanezt az eljárást alkalmazta egy földrajzilag közel, történelmileg és historiográfiailag viszont távol eső területen M. Gribaudi, midőn a munkásosztály kialakulását vizsgálta Torinóban a 20. század elején.¹³ Míg korábban amellet kardoskodtak, hogy alapvetően a közös tapasztalat (a városokba özönlés, a munka, a társadalmi harc, a politikai tudatosság, stb.) révén jön létre a munkásosztály egysége, azonossága és tudatossága, Gribaudi az egyéni életpályák nyomon követésére korlátozta vizsgálódásait, s ekképp a tapasztalatok sokféleségét, viszonyítási kontextusaik különféleségét, valamint az általuk hordozott belső és külső ellentmondásokat tárta eléink. Ezeket a földrajzi

¹¹ Ginzburg – Poni 134.

¹² Levi 1989. 12.

¹³ Gribaudi, Maurizio: *Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du XXe siècle*. Éd. de l' EHESS, Paris, 1987. (a továbbiakban: Gribaudi)

utakon és foglalkozási pályákon, a demográfiai viselkedésformákon és a kapcsolati stratégiákon keresztül rekonstruálta, amelyek a vidékről a városba tartó utat kísérték. Számos más szerző nyomán Gribaudi is egyenmű – vagy legalábbis a viselkedéseket egyenműsítő – munkáskultúra tételezéséből indult ki, de munkája közben (elsősorban az általa vizsgált időszak főszereplőinek családi múltjára vonatkozó szóbeli felvilágosítások összegyűjtése során) rájött, hogy a munkássá válásnak, csakúgy mint magának a munkáséletnek a legkülönbözőbb formái lehetnek: „Azt kerestem, milyen elemeken keresztül alakították ki az általam vizsgált társadalmi mintához tartozó családok megtett pályájukat és saját társadalmi identitásukat, milyen mechanizmusok hatására maradtak egyesek mozgékonyak, miközben mások végleg leragadtak, s milyen körülmények között módosultak – nemritkán drasztikus módon – az egyes emberek irányultságai és stratégiái. Más szóval – és a munkáslet felől vizsgálva a kérdést – meg kellett vizsgálnom azokat az alkotóelemeket, amelyekből a különböző munkáspasztaletatok és munkásarculatok fölépültek, és meg kellett világítanom a kikristályosodásukat vagy szétesésüket előidéző dinamikákat.”¹⁴

Láthatjuk tehát, hogy a mikrotörténelmi megközelítés azzal igyekszik gazdagítani a társadalomelemzést, hogy nagyobb számú, összetettebb és mozgékonyabb változókkal dolgozik. Ennek a módszertani individualizmusnak azonban megvannak a maga határai, ugyanis mindig valamilyen társadalmi csoport – jobban mondva egy kollektív tapasztalat – szerveződési és működési szabályait kell meghatározni.

5. „Klasszikus” formájában a társadalomtörténetet a legtöbben társadalmi entitások – falusi, egyházközségi, városi, városnegyedi lakóközösségek, foglalkozási csoportok, rendek, osztályok – történetének tekintették. Természetesen el lehetett vitatkozni ezeknek az entitásoknak a körvonalain, főleg pedig egységes voltukon és társadalomtörténeti jelentőségükön, ám alapvetően senki sem kérdőjelezte meg létüket.¹⁵ Ez az oka annak, hogy az utóbbi harminc-negyven év során felgyülemlett hatalmas tudásmennyiség áttekintésekor a *déjà vu* és az osztályozással kapcsolatban a tehetetlenség érzése fog el bennünket. A szereposztás magától értetődően más és más a különböző helyszíneken, de a darab szereplői alig változnak. Egyszer majd meg kell vizsgálnunk azokat az – minden valószínűség szerint összetett – okokat, amelyek a társadalomtörténetet a leíró szociográfia felé terelték. Ez az elhajlás mindenesetre elég erőteljesen jelentkezett ahhoz, hogy még egy olyan munka franciaországi hatását is hosszú éveken át késleltesse, mint E. P. Thompson *The Making of the English Working Class* című könyve. (Az 1963-ban megjelent mű francia fordítása csak 1988-ban készült el.) Thompson nem volt hajlandó a munkásosztály előre megkonstruált (vagy eleve helytállóként elfogadott) definíciójából kiindulni, s helyett inkább

¹⁴ Gribaudi 25. A szerző által említett hivatkozások ismét csak az angolszász antropológiára, a korábban említett F. Barth-ra, főképp pedig az interakció-elemzésekre nyúlnak vissza.

¹⁵ Hadd emlékeztessünk itt az ötvenes években E. Labrousse által az európai polgárságok tervezett összehasonlító történeti vizsgálatának kapcsán kezdeményezett vitára, vagy a hatvanas években E. Labrousse és R. Mousnier között a „rendek és osztályok” ma már jócskán elavult kérdésében kitört szakmai nézeteltérésre.

kialakulásának mechanizmusaira helyezte a hangsúlyt.¹⁶ Csak jóval később, kezdetben egymástól elszigetelten alkalmazott eljárások nyomán¹⁷ nyert lassanként teret az a meggyőződés, hogy a vizsgálatok nem korlátozódhatnak pusztán a megosztásokra, mégpedig két fő okból nem, melyeket átfedéseik ellenére gondosan meg kell különböztetnünk egymástól. Az első ok a történészek által kialakított különféle rendszertanoknak alapul szolgáló osztályozási kritériumok természetének régóta fölmerült problémájával áll kapcsolatban, a második pedig a történetírás által az interrelációs jelenségeknek a társadalom újratermelésében játszott szerepének újkeletű hangsúlyozásával.¹⁸

A mikrotörténelmi optika megválasztása mindkét esetben döntő jelentőséggel bír. A társadalmi jelenségek elemzési kategóriáinak természetét illetően bizonyossággal elmondható, hogy az általános (vagy exogén) és az endogén kategóriák közti eltolódás helyi szinten jelentkezik a legélesebben. Ez a régóta fölismert probléma az utóbbi években különösen érzékelhetővé vált a fölmerült antropológiai problematika (és különösen az amerikai kulturális antropológia) hatására, mely előszeretettel viseltetett a helyi szintű vizsgálatok iránt. Ez nem a megfelelő hely arra, hogy részletekbe menően ismertessük a fölvezetett megoldásokat, csak megjegyezzük, hogy ennek az egyébként elengedhetetlen (ugyanakkor még be nem fejezett) felülvizsgálata a mérlege nem egyértelmű. Elismerjük, hogy lehetővé tette a korábban magától értetődően helytállóknak tekintett ismervek és felosztások alkalmazásának kritikus felülvizsgálatát, ugyanakkor azonban egyfajta kultúráközpontú relativizmus térnyerését segítette elő, mely a „geertzizmusnak” a társadalomtörténetben tendenciaként érvényesülő egyik hatásaként könyvelhető el.

A második kutatási irány, mely a társadalomtörténelmi vizsgálatot a folyamat fogalmának segítségével igyekszik újrafogalmazni, már kivezető utat mutat ebből a vitából. Azt feltételezi ugyanis, hogy a történész nem elégedhet meg azzal, hogy magáévá teszi az általa tanulmányozott szereplők nyelvezetét, hanem egy szélesebb és egyben mélyebb munkát jelez vele, vagyis a plurális és plasztikus társadalmi identitások kialakításának munkáját, amely a versengést, szolidaritást vagy a szövetséget kifejező kapcsolatok sűrű hálóján keresztül valósul meg. Az ilyen eljárás által igényelt vizsgálati műveletek sokrétűsége voltaképpen a megfigyelési mező beszűkítését követeli meg. A mikrotörténészek azonban nem érik be e tényleges kényszer tudomásulvételével, hanem azt az episztemológiai alapelv rangjára emelik, ugyanis a társadalmi csoportok kikristályosodásának vagy szétesésének körülményeit az egyének viselkedése alapján igyekeznek rekonstruálni. Példaként hivatkozhatunk

¹⁶ Thompson, Edward P.: *La Formation de la classe ouvrière*. Gallimard/Éd. du Seuil, Párizs, 1988. (első kiadás: London, 1963). Megjegyezzük, hogy Thompson munkája is makrohistorikus nézőpontból íródott.

¹⁷ Példaként idézzük Michelle Perrot *Les Ouvriers en grève: France 1871–1890* című doktori disszertációját (Université Paris-I, Paris, 1971. Université de Lille-III, Service de reproduction des thèses, Lille, 1975. 2. kötet) vagy Jean-Claude Genèse *d' une ville modern...* című, korábban említett értekezését. A szociológia területén pedig fölhívjuk a figyelmet Luc Boltanski *Les Cadres. La formation d' un groupe* című tanulmányára (Éd. de Minuit, Párizs, 1982.)

¹⁸ E vitákat mutatja be Cerutti, Simona: *La Ville et les Métiers. Naissance d' un langage corporatif*. (Turin, 17e–18e siècle.) Éd. de l' EHESS, Paris, 1990. 7–23. (a továbbiakban: Cerutti)

Simona Ceruttinak a 17–18. századi torinói ipartestületekről és céhekről szóló, nemrégiben közzétett munkájára. A történetírás egy válfaja, a céhekkel és a szakmai testületekkel foglalkozó szakág evidensen létező, sajátos funkciókkal rendelkező közösségeket tételez, melyek állítólagos integráló ereje akkora, hogy úgyszólván természetes létezői az Ancien Régime városi társadalmának. S. Cerutti módszertani kihívása abban áll, hogy elutasítja e bizonyosságokat, és az egyéni és családi stratégiák működése, valamint kölcsönhatásaik alapján rámutat arra, hogy a különböző foglalkozásbéli identitások és intézményi keretekben való jelentkezésük távrolról sem készen kapott tények, hanem folyamatos kimunkálások és újbóli meghatározások tárgyát képezik. A céhek világához a hagyományos leírások mintegy közmegegyezéses alapon az állandóság képzetét társították, holott valójában időleges konfliktusokban, egyezkedésekben, alkukban bővelkedő közeggel van dolgunk; ugyanakkor viszont az egyéni és családi stratégiák nem pusztán eszköz jellegűek, hanem szocializáltak is abban az értelemben, hogy elválaszthatatlanok a városi kapcsolati térhez társuló képzetektől, az általa fölkinált erőforrásoktól s a benne érvényesülő kényszerektől, melyek függvényében a társadalmi élet szereplői tájékozódnak és meghozzák döntéseiket. Tehát mintegy denaturalizálnunk – vagy legalábbis debanalizálnunk – kell az összekovácsolódási és szövetezési mechanizmusokat, miközben különös figyelmet kell szentelünk az ezeket lehetővé tévő kapcsolatformák kialakulásának, s felkutatjuk „az egyéni racionalitás és a közösségi identitás”¹⁹ közötti közvetítő utakat.

A szóban forgó választásokkal járó nézőpontváltást az antropológusoknál bizonyára jobban érzékelik a történészek, hiszen a problémafelvetések és a módszerek története tekintetében aszimmetria áll fenn a két tudomány között.²⁰ E nézőponteltolódás következtében véleményem szerint néhány dolgot újra kell definiálni, és ennek komoly jelentősége van.

- Újra kell definiálnunk a társadalomtörténeti elemzés előfeltételezéseit, melyek fontosabb vonásait a korábbiakban fölvezeltük. Az explicit (általános vagy helyi érvényű) ismérveken alapuló osztályozási rendszerek alkalmazása helyett a mikroanalízis azokat a viselkedési formákat veszi figyelembe, amelyekben keresztül a különböző közösségi identitások létrejönnek, illetve eltorzulnak. Ez nem jelenti azt, hogy nem veszünk tudomást a vizsgált népesség „objektív” tulajdonságairól, vagy elhanyagoljuk őket: voltaképpen a differenciálás eszközeiként tekintjük őket, melyek súlyát és jelentőségét azoknak a társadalmi szokásoknak a talaján kell felmérnünk, amelyeknek a tárgyát képezik – vagyis konkrét megvalósulásukban.

¹⁹ Cerutti 14.

²⁰ S ez még akkor is igaz, ha például Marc Abélès-nek a helyi szintű politizálás formáit és tétjeit a legújabb kori Franciaországban vizsgáló könyve (*Jours tranquilles en 89. Etimologie politique d' un département français*. O. Jacob, Paris, 1989.) – minden előzetes egyeztetés nélkül – átveszi a mikrotörténészek által ugyanabban az időben javasolt témák nagy részét és megfogalmazásaik némelyikét. Érdemes volna egyébként meghatározni Abélès-nek a szóban forgó vitában antropológiai szempontból elfoglalt álláspontját, csakúgy, mint megvizsgálni azt a fogadtatást, amelyben munkája saját szakmáján belül részesült.

• Újra meg kell határoznunk a társadalmi stratégia fogalmát. Az antropológussal vagy a szociológussal ellentétben a történész befejezett – „ténylegesen megtörtént” – tényekkel dolgozik, melyek meghatározásuknál fogva megismételhetetlenek. Csak kivételesen fordul elő, hogy maguk a források tárják eléink az alternatívákat, s még ennél is ritkábban bukkannak fel bennük azok a bizonytalanságok, amelyekkel a múlt társadalmi szereplői szembesültek. Ebből következően a kutatók gyakran és nem egyértelműen használják a stratégia fogalmát, mely sokszor valamilyen általános funkcionista (és leggyakrabban csak implicit formában megfogalmazott) hipotézis helyébe lép, olykor viszont földhözragadtabb módon a sikeres (és többnyire az általunk legjobban ismert) egyéni vagy kollektív szereplők viselkedésformáinak a minősítésére szolgál. Ebből a szempontból a mikro-történetek határozottan antifunkcionista álláspontja rendkívüli jelentőséggel bír. Egyéni sorsok sokaságát tekintik át elemzéseikben, s így próbálják meg a lehetőségek tartományát – az egyes egyének vagy csoportok számára adott konfiguráció keretei között rendelkezésre álló erőforrások függvényében – föltérképezni. Ebben az irányban kétségkívül G. Levi jutott a legmesszebbre, midőn a 17. századi földadásvételek körül kialakított parasztcsaládi stratégiák során ismét bevezette a kudarc, a bizonytalanság, vagy a korlátozott racionalitás fogalmait.²¹

• Újra kell definiálnunk a kontextus fogalmát is, melyet a társadalomtudományok művelői, elsősorban a történészek nemritkán lusta kényelemszeretettől alkalmaznak. Ha retorikai fordulatként használják, a többnyire a tanulmány elején fölvezetett kontextus mintegy valóseffektust teremt a kutatás tárgya körül. Érvelésekben azokat az általános körülményeket írják le vele, amelyek között egy adott realitás elhelyezkedik, még ha a kutató nem is tesz egyebet, mint egyszerűen szembeállítja egymással a két megfigyelési szintet. Ritkább értelmezési használatában a kontextusból néha levezetik azokat az általános okokat, amelyek alapján adott egyéni helyzetek érthetővé válnak. A történészek az utóbbi húsz évben – és távolról sem csak a mikro-történelem berkeiben – gyakran hangoztatták az említett alkalmazások nem kielégítő voltát, s különböző módszerekkel megkísérelték a textus és a kontextus egymáshoz való illeszkedésének újbóli megfogalmazását. A mikro-történelmi megközelítés eredetisége a jelek szerint abban áll, hogy elutasítja a fentebb felsorolt alkalmazási módok alapjául szolgáló evidenciát, mely szerint létezne egy egységes, egynemű kontextus, amelyen belül – s amelynek függvényében – hoznák meg döntéseiket a társadalmi élet szereplői. Ezt az elutasítást két, egymást kiegészítő módon is értelmezhetjük: egyfelől mint figyelmeztetést a részben ellentmondásos, ugyanakkor mindenesetre nem egyértelmű társadalmi tapasztalatok és képzetek sokféleségére, amelyeken keresztül az emberek fölépítik a világot és kidolgozzák cselekedeteiket (ez Levi Geertz-zel szemben megfogalmazott bírálatának alap gondolata²²); másfelől mint fölhívást arra, hogy fordítsuk meg a legmegszokottabb történészi módszert, vagyis azt, amikor a szerző egy átfogó kontextusból kiindulva igyekszik elhelyezni és értelmezni textusát. A javasolt eljárás

²¹ Levi 1989. 2. fejezet

²² Levi 1992. 202.; lásd továbbá *I pericoli del geertzismo*. Quaderni storici, 58, 1985. 269–277.

vizszont éppen ellenkezőleg a kontextusok pluralitásának a kialakítását kívánja, ami mind az egyes kontextusok azonosítása, mind a vizsgált viselkedésformák megértése szempontjából nélkülözhetetlen. Itt ismét fölmerül a vizsgálat léptékeinek kérdése, mely nézetem szerint drasztikus fölülvizsgálatra szorul.

- A megfigyelési szintek hierarchiáját a történészek ösztönösen összefüggésbe hozzák a történelmi tétek hierarchiájával, ami egészen közönségesen azt jelenti, hogy országos szinten nemzeti történelmet, helyi szinten helytörténetet művelnek – ami önmagában véve, különösen a társadalomtörténet-írás szempontjából, még nem jelent fontossági sorrendet. Valamely társadalmi csoportnak a földközélen megragadott történelme látszólag megszámlálhatatlan nehezen rendszerezhető, apró eseményre bomlik szét. A hagyományos monografikus felfogás úgy igyekszik mindezt egységbe foglalni, hogy általános hipotézisek és eredmények helyi szintű ellenőrzését tűzi ki feladatául. A többszörös kontextualizálást előnyben részesítő mikrotörténészek egészen más előfeltevésekből indulnak ki. Legelőször is azt feltételezik, hogy minden egyes történelmi szereplő közvetlenül vagy közvetetten különböző dimenziójú és szintű, a leginkább lokálistól a leginkább globálisig terjedő folyamatokban vesz részt, és így ugyanilyen kontextusokban szerepel. Nincs tehát törés, főleg pedig nincs semmiféle ellentét helytörténet és globális történelem között. Ami egy adott egyén, csoport vagy terület tapasztalata alapján megragadható, az voltaképpen a globális történelem egyik konkrét változata. Konkrét és eredeti változata, mivel a mikrotörténelmi látásmód nem makrotársadalmi realitások kicsinyített, részleges vagy megcsonkított változatát tárja elénk, hanem – s itt érkeztünk el a második ponthoz – azoknak egy más változatát.

6. Vegyünk egy példát, melynek több mikrotörténész is figyelmet szentelt. Egy adott makrofolyamat dinamikáját – így például a modern európai államok megerősödését a 15–19. században – egymástól erősen különböző alapokon vizsgálhatjuk. Hosszú időn keresztül a történészek elsősorban azokra irányították figyelmüket, akik látványosan vettek részt a történelem alakításában. Később a 19. századi nagy teoretikusok nyomdokain haladva fölfedezték a tömeges és névtelen átalakulások jelentőségét. Szélesebb körben fogadták el azt az álláspontot, hogy az igazi történelem a közösségek és a tömeges jelenségek története. Ezzel a gyökeres változással magyarázható, hogy a hatalom történelmi megtestesülési formái alapvetően átalakultak a szemükben. Az 1880-as években kimerítően tárgyalták Richelieu politikáját, s a bíboros által a 17. század első felében Franciaországra kényszerített erőszakos politikai, közigazgatási, vallási, adóügyi és kulturális rendteremtését. Manapság szívesebben beszélnek az abszolutista államnak hosszú időszak kereteiben tekintett, a 14. és a 18. század között kérelhetetlenül megvalósuló személytelen megszilárdulásáról. Gyakran utalnak Max Weber nyomán a nyugati társadalmakban érvényesülő lassú racionalizálódási folyamatra, vagy Norbert Eliasra hivatkozva a francia monarchia által a középkor és az újkor között az adóügyek és az erőszakgyakorlás fölött elnyert kettős monopóliumra, máskor pedig Kantorowiczot követve a középkori keresztény világból megszülető erőteljesen világias törekvés tényerését kísérik figyelemmel. Mindezek a (több mással egyetemben) rendkívül

értékes és gyakran meggyőző olvasatok nagymértékben gazdagították a múltról alkotott felfogásunkat. Majd mindegyikükben (és itt Eliast külön kell kezelnünk) közös azonban, hogy elfogadják a makrojelenségek meglétét, melyeknek hatékonysága magától értetődő. Amit előzőleg egy különleges személyiség nagyságának, presztízisének, tekintélyének, tehetségének tulajdonítottak, azt manapság a korábbinál is könnyebben tudják be hatalmas névtelen szerveződések logikájának, ezeket kényelmes okokból államnak, modernizációnak, a haladás formáinak nevezik, vagy az optikát némiképp szűkítve olyan klasszikus jelenségekben helyezik el ezeket, mint például a háború, az írott kultúra terjedése, az iparosodás vagy a városiasodás.

Ezek a jelenségek köztudottan rendkívül sokrétűek, olyannyira, hogy a legtöbb esetben a történészek képtelenek határvonalaik kijelölésére. Vajon hol ér véget az állam szférája, merre nem érvényesülnek már az ipari munka és -termelés vagy a könyvnyomtatás hatásai? Leírásukkor a történészek habozhatnak morfológiájuk vagy belső tagolódásuk ábrázolása kapcsán. Szembeszökő azonban, hogy – legalábbis tendenciaszerű – hatékonyságukat gyakorlatilag soha senki sem vonja kétségbe. A hatalom „gépezetei” csak önmagukra támaszkodnak és éppen azért hatékonyak, mert gépezetek. (Helyénvalóbb volna azt mondanunk, hogy a történészek csak azért vélik hatékonyaknak őket, mert gépezeteket látnak bennük.) Tehát a teljesítményt magának a gépezetnek a szabályozásából igyekeznek magyarázni, s gyanútlanul éppen annak a rendszernek a racionalizációs és modernizációs ideológiáját teszik a magukévá, amelyet kutatni szándékoznak. A legjobb esetben megpróbálkoznak még azok felderítésével is, akik hátráltatni igyekeztek e nagyszabású átalakulásokat, akik alternatív társadalmi értékek nevében megpróbálták leleplezni és meggátolni őket. Bizonyára nem véletlen, hogy ugyanaz az értelmiségi nemzedék, mely húsz éve nagy hangon dicsőítette a hatalmi gépezeteket, később ugyanilyen lelkesedéssel fordult a történelem marginalizáltjai, kizsáoltjai és alternatívjai, a jó ügyért harcoló banditák és a boszorkányok, a vallási tévelygők és az anarchisták, valamint más kirekesztettek felé. Ám ezzel is csak ujjukkal rámutatva igazolták a hatalom vaskos valóságát, hiszen csak maroknyi hős tudott itt-ott föllépni ellene, ráadásul kívülről és a siker reménye nélkül.

Ez a látásmód és a szerepek ilyenét elosztása voltaképpen annak beismerése, hogy a gépezetek többségi logikáján, illetve a velük szembeni ellenállás reziduális formáin kívül a társadalom szereplői tömegesen távol vagy tétlen maradnak, s történelmileg alávetik magukat az őket mind elnyelő nagy Leviatán akaratainak. Az erőnek és a gyöngeségnek ez a fajta beállítása azonban elfogadhatatlan, mégpedig nem erkölcsi okokból, hanem azért, mert túlságosan is kötődik a hatalom logikája által szüntelen sugalmazott képzetekhez, melyek még a vele való szembeszegülés módjait is meg akarják határozni; és ha meg is maradunk a hatalom és gépezetei globális hatékonyságának hipotézise mellett, akkor is teljességében meg kell még értenünk, hogyan vált lehetségessé ez a hatékonyság, vagyis hogyan kerülhettek át a végtelenségig változó, különönmű kontextusokba a hatalom parancsai.

A probléma ilyenét megfogalmazása azt jelenti, hogy nem vagyunk hajlandók az erő/gyöngeség, hatalom/ellenállás, központ/periféria egyszerű ellentétpárjai alapján gondolkodni, s a fogalommal, az egyezkedéssel és az elsajátítással kapcsolatos

jelenségek vizsgálatát minden szintre ki akarjuk terjeszteni. Lényeges, hogy e tekintetben világosan fogalmazzunk: a történészek többsége erősen hierarchizált és egyenlőségellenes társadalmakat vizsgál, amelyekben a hierarchia és az egyenlőtlenség elve is mélységesen interiorizálódott. Nevetséges volna, ha tagadni próbálnánk ezeket a realitásokat, s úgy tennénk, mintha az említett műveletek (forgalom, egyezkedés, elsajátítás) a hatalom eme hatásaitól függetlenül volnának elgondolhatók. Éppen ezért úgy fogalmaznék, hogy a szóban forgó műveletek ezektől elválaszthatatlanok, s ténylegesen a hatalommal való egyezkedés módjai voltak; ugyanakkor azonban deformálták is a hatalmi effektusokat azzal, hogy az eredetileg számukra kijelölt kontextusoktól eltérő összefüggérendszerbe emelték át s eladdig ismeretlen társadalmi logikákhoz hajlították őket.

Vegyük ismét az újkori monarchikus állam példáját. Párizsból, Versailles-ból, Berlinből vagy Torinóból nézve egyaránt hatalmas építményként jelenik meg az, melynek alkotóelemei állandóan szaporodnak és elágaznak, végül az állam a társadalomnak, amelyet feladatokkal körülzár és gondjaiba vesz, a legrejtettebb szögleiteibe behatol. Tudjuk azonban, hogy a valóság jóval bonyolultabb és sokkal kevésbé harmonikus. Valójában az intézmények helyenként átfedik egymást, vetélkednek, olykor egyenesen szembeszegülnek egymással. Egyesek valóságos őskövületnek számítanak (ám az Ancien Régime logikájának megfelelően általában anélkül váltják fel őket egy másikkal, hogy felszámolják, ami a hatalom, az illetékeségi kör, az ügyvitel kibogozhatatlan összegubancolódásához vezethet), míg mások föllendülőben vannak, akár mert csak nemrégiben hozták létre őket, akár mert pillanatnyilag ők alkalmazkodtak legjobban az adott társadalom arculatához. Mindenesetre az állam gondolata – akár az elmúlt századok, akár napjaink történéseinek fölfogásában – globális gondolat, mely tétovázásokon, ellentmondásokon és ütembeli egyenlőtlenségeken keresztül egyetlen hatalmas folyamat működését ismeri el a századok folyamán. Amikor az állam növekedése kapcsán igyekeznek ennek mértékét hozzávetőlegesen fölmérni (P. Chaunu kedvenc kifejezésével ez a „globális súly”), s fölbecsülik például az állami adórendszer súlyát, az állami tisztviselők számát vagy a királyi igazságszolgáltatás mennyiségekben mérhető fejlődését, a változást a gazdasági növekedés mintájára gondolják el, s abból indulnak ki, hogy csekély számban megválasztott mutatók alapján felmérhető egy folytonosként és integrálként elképzelt rendszer egészének fejlődése. A hatékonyság fölmérése természetesen sokkal kényesebb feladat; ám amikor a hivatalnokállomány és az összlakosság lélekszáma közötti arány emelkedést mutat, a történészek hajlamosak minden vita nélkül kijelenteni, hogy a hatékonyság növekedett. Mindezekben a műveletekben mintegy magától értetődőnek tekintik egy mindenki által elfogadott logika meglétét, mely egységbe fogná az állam valamennyi megnyilvánulási formáját.

Ám ez a föltételezés több, mint bizonytalan. Ha lemondunk az etatizmus (és az ennek alapjául szolgáló ideologikus érvrendszer) kiindulópontjával szolgáló centrális nézőpontról, ha megváltoztatjuk a megfigyelés léptékét, akkor előfordulhat, hogy egészen más realitások tűnnek eléink. Erre mutatott rá nemrégiben Giovanni Levi, midőn általunk gyakran idézett munkájában a piemonti Santena faluközösségének az életét vizsgálta a 17. század végén. Mi történik, amikor a történész az államépítés folyamatát mintegy földközelen, legtávolabbi következményeiben követi nyomon?

A század nagyszabású folyamatai, az abszolutista állam kései megjelenése Piemontban, az európai háború, a nagy főúri házak közötti versengés mind éreztetik a hatásukat, még ha apró, elszórt események tömkelegén keresztül sejtnek is föl a nyomaik. Ám éppen ezen eseményeken keresztül jelenik meg előttünk új elrendeződésben az erősek és a gyöngék közötti viszony.

Csábító lett volna, hogy a történetet a periférikus közösséget és a teljes lendülettel fejlődő abszolutizmust szembeállító feszültségekre korlátozzuk. A színpadon azonban szép számmal találunk más szereplőket is. Santena és Torino között – hol egymást gyöngítve, hol egymást erősítve – megjelennek a beleszólást követelő közepes nagyságú városnak, Chierinek, a torinói érseknek, aki alá a plébánia tartozott, valamint az egymással rivalizáló, elsőbbségüket érvényesíteni akaró feudális uraknak a törekvései is. Ugyanakkor a helyi csoportok eltérő érdekeinek megfelelően a falusi társadalom is részekre bomlik, s a különböző kollektív szereplők a körülmények változásainak megfelelően hol küzdenek, hol szövetséget kötnek egymással. A társadalmi (s ha úgy tetszik, „politikai”) frontvonalak állandóan széttöredeznek, hogy új meg új alakzatban jelentkezzenek ismét. Santena városkájáa éppen a működő érdekek sokféleségének, a társadalmi játszma sokrétűségének köszönhető, hogy a 17. század második felében *paese nascosto* maradhatott, s mintegy rejtve maradhatott a központi államhatalom nagyszabású intézkedéssorozatai elől. Ennek az a magyarázata, hogy a falura irányuló különböző stratégiák hatástalanították egymást, és a falusi frakciók politikai bölcsességről tettek tanúbizonyságot. De nem szabad megfeledkeznünk a Santenán negyven éven át uralkodó kivételes formátumú Giulio Cesare Chiesa notárius-*podestà* szerepéről, aki kihasználva, hogy alaposan ismerte a helyi társadalom szövedékét, ellenőrizte – a családi stratégiák kialakításához olyannyira szükséges – információk áramlását, uralkodott a kollektív emlékezet fölött, s ekképp megkerülhetetlen közvetítőként kényszerítette magát a faluközösségre. Feltűnő, hogy Chiesa nem volt különösebben gazdag, és foglalkozásbéli státuszában sem volt semmi rendkívüli. Nem tartozott az elismert hatalmasságok közé. Hatalma egészen másban rejlett: értesülésekből, tudásból, szolgálatokból óriási, „nem anyagi” tőkét halmozott föl, melynek révén sikerült elfogadtatnia magát, mint a falu érdekeinek érvényesítésére legalkalmasabb személyt.

Nem vitás, Chiesa notárius rendkívüli személyiség volt, és a 17. század végén bekövetkezett halála után szerepét senki sem vette át. Santena ekkor kilép a féllegalitásból, a helyi hatalomirányítás összeomlik, s az egyszerre beköszöntő gazdasági, társadalmi és politikai válság nyomán a központi állam visszaszerzi jogait (vagy legalábbis azok egy részét). Mindenesetre ha kellő figyelemmel vizsgáljuk át a levéltárakat, a dokumentumok alapján egy sereg olyan ember jelenik meg előttünk, akik az erősítő szerepét játszva fölállították, berendezték és elismertették az állam kiépítését. Nem mindenki tudta vagy akarta kivonni saját csoportját a központi hatalom logikája alól, de mindannyian azon voltak, hogy helyi (és elsősorban saját) érdekeiket összebékítsék az államhatalom követelései, működésével, intézményeivel

és tisztségviselőivel.²³ Tulajdonképpen nem alternatíváról van szó, nem választásról az állam történeti valóságának „mikro” és egy „makro” változata közt. Mindkettő „igaz” (s ugyanez a helyzet még sok más, közbülső szintű megközelítést illetően, amelyek helyét még kísérletileg kell megállapítanunk), de egyikük sem jár teljességgel kielégítő eredménnyel, ugyanis a modern állam kiépítésében valamennyi szóban forgó szint részt vesz, s ezek egymáshoz való illeszkedését még meg kell állapítanunk, és el kell gondolnunk. A mikrotársadalmi tapasztalat kihívása – és ha úgy tetszik, kísérleti jelleggel ennek az útnak a választása – abban áll, hogy a legelemibb tapasztalat (a kisebb csoporté, sőt akár egyéné) a leginkább megvilágító erejű, mert ez a legösszetettebb, s ez tagolódik bele a különböző kontextusok legszélesebb körébe.

7. S itt egy újabb probléma jelentkezik, amely tulajdonképpen magának a mikrotörténelmi megközelítési módnak a lényegéből következik. Tegyük föl, hogy a vizsgálódási mező leszűkítésével előbukkanó adatok nemcsak a szokásosnál számosabbak és finomabbak, hanem eladdig ismeretlen alakzatokba rendeződnek, s a társadalmi viszonyok újfajta térképét tárják elénk. Vajon mennyiben tekinthető az ekképp körülhatárolt minta reprezentatívnak? Milyen általánosítható eredményekkel szolgálhat számunkra?

E kérdések már nagyon korán fölvetődtek, ám a rájuk adott válaszok nemigen találtak fogadatra. Edoardo Grendi egyik régebbi írásában elegáns oximoronnal igyekezett megelőzni az ellenvetéseket, amikor bevezette a „kivételes normális”²⁴ fogalmát, s e homályos gyémánt számos írás megszületését provokálta. Azok közé a megigéző fogalmak közé tartozik, melyeket szívesen használnánk, csak tudnánk pontosabban meghatározni. Vajon a „kivételes normális” az 1968-at követő évek érzésvilágával összhangban abból a meggyőződésből táplálkozik, mely szerint egy társadalomról többet árul el a perifériája, mint a középpontja, s az örültek, a marginálisok, a betegek, a nők (és valamennyi elnyomott csoport) egyfajta társadalmi igazság kiváltságos letéteményesei? Vagy ettől meglehetősen különböző értelemben valamiféle szignifikáns eltérés jelölésére szolgálna (de mihez képest)? Esetleg a Carlo Ginzburg által később javasolt „jelzésparadigma” első megfogalmazását kell látnunk benne?

Nehéz választani e különböző olvasatok között, melyek talán mind egyszerre jelen voltak Grendi elgondolásában. Kellő óvatossággal megemlítenénk még egyet, amely nézetünk szerint szervesen illeszkedik a fentiekhez. Grendi olyan, a történészek által kimunkált társadalomelemzési modellekből kiindulva szövi gondolatait, amelyek többnyire funkcionista, a lehető legtöbb jellemző egybefoglalásán alapuló modellek. Több ilyen jellemző jegy viszont ellenáll az integrációs szándéknak: megannyi kivételt alkotnak, melyeket rendszerint a történész által fölállított normához viszonyított „kivételként” vagy „devianciaként” kezelnek. Grendi gondolata egybeesik az antropológus F. Barthéval, amikor „generatív” modellek kialakítását indítványozza,

²³ Levi 1989. Más témát dolgoz föl, de hasonló tanulságokra jut Osvaldo Raggio, aki az erőszakgyakorlás szabályozását a genovai állam kialakításával összefüggésben vizsgálja (*Faide e parentele. Lo Stato genovese visto dalla Fontanabuona*. Einaudi, Torino, 1990.)

²⁴ Grendi

vagyis olyan modellekét, amelyek teljes mértékben (nem pedig kivételként vagy devianciaként) magukba foglalhatják az egyéni életpályákat és választásokat. Ebben az értelemben elmondhatnánk, hogy a „kivételes” „normálissá” vált.²⁵

A továbbra is nyitott vitában Giovanni Levi munkája véleményem szerint néhány olyan választ fogalmaz meg, melyek az érvelést jótékonyan más síkra helyezik át. Levi mindenekelőtt arra hívja föl a figyelmünket, hogy egy adott társadalmi tény példaszerepe nem csak szigorúan statisztikai alapokon gondolható el. A *Le Pouvoir au village...* második fejezetében a szerző három santenai részesbérli család stratégiáit veszi szemügyre több száz hasonló család közül, melyekkel kapcsolatban nem végez semmi ilyesféle vizsgálódást, de szerepelteti őket a prozopográfiai nyilvántartásban. Az eljárás tehát nem abban állt, hogy e három példát a szerző összefüggésbe hozta az összegyűjtött teljes adatanyaggal, hanem egy modell elemeit vonta ki belőlük. E három, egymástól erősen különböző családi életraajz elegendő egy adott társadalmi csoport kollektív viselkedésformáiban jelentkező szabályosságok bemutatására anélkül, hogy az egyéni sajátosságok elmosódnának. A modell érvényét tehát nem statisztikai típusú eljárással kell ellenőriznünk, hanem végletes körülmények között kell kipróbálnunk, amikor az általa tartalmazott változók közül egy vagy több kivételes mértékű torzulást szenved el. Éppen a szisztematikus nyilvántartás létrehozása teszi lehetővé az ilyen típusú verifikációt.

8. Végre elérkezünk az utolsó ponthoz. Olykor meglepetést keltett, hogy néhány olasz mikrotörténész (hangsúlyozom, hogy nem mindannyian, s nem is a többségük) néha olyan eljárásokat, sőt egyenesen narratív technikákat alkalmazott mondandója ismertetése során, amelyek éles ellentétben álltak a történészek céhében megszokott írásmóddal. Példa erre Carlo Ginzburg *A sajt és a kukacok* című munkája, melyet a szerző a bírósági eljárások mintájára szerkesztett meg („vizsgálat a négyzetben”, mivel a könyv lényegében az inkvizíció által egy Menocchio nevű molnár ellen lefolytatott két per levéltári anyagán alapul), vagy ugyancsak Ginzburgtól a *Vizsgálat Piero della Francesca ügyében*, mely, mint már a címe is sugallja, detektívregényszerű kompozíciót követ a műfajban megszokott tétovaságok, kudarcok, meglepő fordulatok gondos adagolásával. De ide sorolható Giovanni Levi *Le Pouvoir au village...* című munkája, melyben a történész nyomozása mintegy önmagát tükrözi kicsinyítve vissza, vagy Sabina Loriga nemrég megjelent gyönyörű, a 18. századi piemoni hadseregről szóló könyve, ahol a szerző bevallotta a híres japán *Rashomont* veszi mintául.²⁶

Az említett történészek tehát tudatosan választottak új írásmódot műveik megalkotásakor. Hogyan értelmezzük ezt a váltást? Mindenekelőtt ne feledjük, hogy nem első alkalommal fordulnak „tudós” történészek a szépirodalom eszköztárához. Nem is kell visszamennünk a 19. század romantikus történetírásának nagy

²⁵ Nézetem szerint jó példa erre az olvasatra M. Gribaudi és A. Blum *Des catégories aux liens individuels: l'analyse statistique de l'espace social* című tanulmánya. (Annales ESC, 45 [6] 1990, 1365–1402.)

²⁶ Loriga, S.: *Soldats. Un laboratoire disciplinaire: l'armée piémontaise au XVIIIe siècle*. Mentha, Paris, 1991.

alkotásaiig: elegendő, ha Kantorowicz *II. Friggyesére*, Carcopinónak a régi forrásokat szorosán követő *Caesarjára*, Arsenio Frugoni Arnoldo da Brescia-életrajzára, vagy Natalie Zemon Davis *The Return of Martin Guerre* című munkájára gondolunk a századunkban napvilágot látott művek sorában. Egyébként mindnyájan tudjuk, hogy – tudatosan vagy öntudatlanul – mi magunk is állandóan retorikai eszközökkel élünk, amikor valóság-effektusokat akarunk kelteni, mintegy annak szavatolására, hogy még ha mi, történészek nem is voltunk jelen, a dolgok valóban úgy történtek, ahogyan elbeszéljük őket. A mikrotörténészeknél e probléma nézetem szerint másként jelentkezik. Valamely forma keresése alapvetően nem esztétikai választás függvénye (még ha ez a szempont ténylegesen jelen is van). Számomra inkább heurisztikus jellegűnek tűnik, méghozzá kétszeresen: valójában arra invitálja az olvasót, hogy maga is vegyen részt a kutatás tárgyának kimunkálásában, és járuljon hozzá az értelmezés megalkotásához.

A történészek rendelkezésére álló arzenálban találhatunk persze klasszikus – vagy legalábbis a szakmában hagyományosan ilyennek tekintett – eszközöket: ilyenek például a fogalmi apparátus, a különféle vizsgálódási eljárások és mérési módszerek. De akadnak ott más, nem kevésbé fontos instrumentumok is, melyek kapcsán jóval kevesebb kérdés merül föl – akár mert hallgatólagos megegyezés veszi körül őket, akár mert egész egyszerűen látszólag magától értetődnek. Ez a helyzet az érvek elővezetésének és a kijelentések megfogalmazásának módjával, a másoktól való idézés szabályaival, a metafora használatával és általában a történetírás lehetséges módzataival. Óriási kiterjedésű problémaegyüttesre utalunk itt, melynek elemei manapság összevissza, vagy legalábbis rendszerezetlenül bukkannak föl a történészeket foglalkoztató kérdések között.²⁷ Hosszú időn keresztül úgy ítélték meg, hogy ezek a kérdések nem igényelnek vizsgálatot. A történelemírást magától értetődően úgy képzelték el, mint egy tudományos munka szigorúan pontos jegyzőkönyvének összeállítását. Következésképp minél tudományosabbnak tűnt a stílus, annál kevésbé merült föl a szóban forgó kérdés. A csatolt anyagok tömege (különböző dokumentumok, majd az egyre növekvő statisztikai, táblázat-, grafikon- és térképapparátus) mintegy szavatolta a megfogalmazás kikezdehetetlen objektivitását, s azt igyekezett sugallni, hogy az adott megfogalmazás az egyedül lehetséges (vagy mindenesetre a lehető legközelebb esik a tökéleteshez). Ekképp megfeledeztek arról, hogy akár az árák sorba állítása is voltaképpen elbeszélési módnak számít – mivel rendbe foglalja az időt s egyfajta szemléletet alakít ki –, s még a „konjunktúrának” az *Annales* körül kialakult francia történetírásban oly előkelő helyet elfoglaló bonyolult fogalmában is elválaszthatatlanul kapcsolódik egymáshoz egy elemzési módszer, egy értelmezési hipotézis és egy elbeszélésmód.

A történelemírásban azonban még a fent említett tendenciánál is erősebben élt – gyakran öntudatlanul – a hajlam, hogy a klasszikus regényformához igazodjék, ahol a szervező-szerző mindent tud a szereplőkről, szándékaikról, cselekedeteikről és

²⁷ De ugyanez érvényes James Cliffordtól Clifford Geertzig az antropológusokra is, jóllehet a kérdés már egyértelműen fölmerült Malinowskinál, Lévi-Straussnál és számos más szerzőnél. (Lásd Geertz, C.: *Works and Lives. The Anthropologist as Author*. Stanford University Press, Stanford, 1988.)

sorsukról, s korlátlanul uralkodik fölöttük (mint ismeretes, egyesek meg is próbálkoztak a két műfaj keresztezésével). A regény azonban már régóta nem az, ami volt: Proust, Musil vagy Joyce óta állandóan új meg új formákkal kísérletezik. Némi késéssel ugyanez következik be a történelemírásban is, s ez a folyamat nem ma kezdődött. Vegyünk egy példát, mely hosszabb elemzést érdemelne: amikor Fernand Braudel híres könyve a *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe* 1949-ben megjelent, mindjárt felfigyeltek a mű három részét formába öntő hármas időbeliség sajátos szerepére. Szentségtörés volna azt olvasnunk ki belőle, hogy a szerző három nézőpontból, három regiszterben, három különböző kényszerrendszer alapján kísérte meg ugyanannak az egyes elbeszélésekben darabjaira szakadozó, majd újra összeálló történetnek az elbeszélését? A kérdést mindenesetre érdemes föltennünk. Ami a szemünk láttára változott talán meg, az egy adott kifejtési mód és egy adott ismerettartalom közötti viszony, amely explicit kérdésvetések tárgyává vált.

Ebben az átalakulásban központi szerepet játszottak a mikrotörténészek, mivel azt feltételezték, hogy az elbeszélésmód megválasztása a történész által elvégzett kísérlet függvénye csakúgy, mint magának a kutatásnak a módszerei. E két aspektus nemigen választható el egymástól. Új kifejtési mód alkalmazása nemcsak a megismerést alakítja át, hanem meghatározott kísérleti feltételek között egyenesen a megértés új formáinak megjelenéséhez vezet. A vizsgálati forma itt nyeri el igazi értelmét, amikor bekapcsolja az olvasót a történelmi kutatómunkába, a vizsgálódás tárgyának kimunkálásába. De nem ez az egyetlen lehetőség: Roberto Zapperi *Annibale Carracci* című nemrég megjelent munkája a 16. század második felében a bolognai festőcéhek életében részt vevő két Carracci-fivér és unokatestvérük életpályájának bemutatásával arra világít rá, hogyan valósulhat meg a kísérletezés abban a műfajban, amely látszólag a legkevésbé alkalmas erre, vagyis az életrajzban.²⁸

A kérdés ma „mikroszinten” vetődik fel. Természetesen semmi akadálya sincs annak, hogy más szinteken, a történelmi kutatás más dimenzióiban is felmerüljön, amint arra Fernand Braudel művének kapcsán is utaltunk.²⁹ Mégsem a véletlen műve, hogy egyes mikrotörténelmi munkáknak meghatározó részük volt a szóban forgó új (pontosabban megújult) orientációnak a megjelenésében. A léptékváltás, amint rámutattak, a szemiotikai értelemben vett *estrangement* – vagyis az uralkodó történettudományi beszédmód (diskurzus) vizsgálati kategóriáitól és értelmezési modelljeitől, csakúgy mint a jelenleg létező kifejtési formáktól való elidegenítés – szerepét töltötte be. A „mikroszintre” való átlépés többek között azzal a következménnyel járt, hogy módosult az információ természete, valamint a történésznek az információhoz való viszonya. G. Levi szívesen hasonlítja a történész tevékenységét Henry James *Ketrecben* című novellájának kisablak mögé zárt távirdász hősnőjéhez, aki a külvilágot az általa továbbítandó információfoszlányok alapján teremti újra. Nem maga választja meg őket, de belőlük kell érthetőt alkotnia. E

²⁸ Zapperi, Roberto: *Annibale Carracci. Ritratto di artista da giovane*. Einaudi, Torino, 1989.

²⁹ Franciaországban ma a nemzeti történelem szintjén, határozottan makrohistorikus perspektívában jelentkezik a kérdés. Tájékozódásként lásd *Histoire de la France. I. L'Espace français*. Ed. Burguière A. – Revel, J. Éd. du Seuil, Paris, 1989. vagy újabban Nora, P.: *Comment écrire l'histoire de la France*. In: *Les Lieux de mémoire. III. Les France, 1. Conflits et partages*. Ed. Nora, P. Gallimard, Paris, 1992. 11–32.

parabolának azonban megvanak a maga határai: a történezt ugyanis az különbözteti meg James távirdásművésztől, hogy – noha éppúgy eszköztelen, mint emez – tudja: az általa begyűjtött információ voltaképpen a valóságon belül megejtett és a reá kényszerített választás eredménye, amelyhez hozzáteszi még a saját választásait is. Az egymást követő optikaváltások sorozatának hatásait azután fölmérheti, és levonhatja a szükséges következtetéseket.

Nem vitás persze, hogy a szőnyeghez közel hajolva nehezebben látjuk meg a mintázatot. A részletek tömkelegében nehéz a fontost a kevésbé fontostól megkülönböztetni. James után Stendhalra hivatkozva azt mondhatnánk, hogy a történezt ilyenkor úgy járhat, mint *A pármiai kolostor* Fabriziója a waterlooi csatában, aki a „nagy történelemből” – vagy egész egyszerűen a történelemből – csak az összevisszaságot látja. Könyve elején G. Levi föltette magának a kérdést: „mi számít fontosnak és mi nem, amikor életrajzot írunk?”⁵⁰ Mondandója elrendezésekor azt a szerkesztési elvet igyekezett megtalálni, amellyel legjobban föltárható egy olyan élet – Giovan Battista Chiesa pap élete –, melyet csak töredékeiben ismerünk, s mely csak egymással nem összefüggő hivatkozási kontextusok sorozatába ágyazva kap értelmet. A narratív (vagy pontosabban, a kifejtési) modell megválasztása egyben a megismerési mód megválasztását jelenti. E tekintetben nem közömbös, hogy a történetírás régi műfajai – az életrajz, valamely esemény elbeszélése – voltak a szóban forgó kísérletezés kiváltságos célpontjai. Hagyományos formájukban elavultak, sőt, mondjuk ki, minden hitelüket elveszítették. Ha egy személyiség megértéséhez elegendő volna mindent tudnunk róla születésétől haláláig, s ha valamely esemény pusztán azért tisztán állna előttünk, mert minden oldalát ismerjük, akkor a modern kor újságírói sokkal jobb helyzetben lennének a történészeknél. Persze nem ez a helyzet. Am nézetem szerint az életrajz vagy egy adott esemény elbeszélése mintegy a kísérleti lehetőségek határait jelzik: most, hogy a klasszikus narratív-analitikus modellek elveszítették meggyőző erejüket, mit tegyünk – mit tehetünk –, ha egy életet, egy csatát vagy egy kisebb jelentőségű eseményt akarunk elbeszélni? Ha lemondunk a műfaj megszokott konvencióiról (egy történet folyamatos bemutatása a kezdettől végpontjáig, úgy mintha mindenben teljesen bizonyosak lennének, egymásból következő okok és okozatok bemutatása, stb.), akkor mi történik a történész vizsgálódásául választott tárgyakkal?⁵¹

Problematisztikus tárgyak lesznek. Chiesa tisztelendő vagy Annibale Carracci festő életrajzát ekképp mint a bizonytalansággal szembeni kísérletek, választások, állásfoglalások együttesét olvashatjuk újra. Az életrajzot immár nem gondolhatjuk el pusztán a szükségszerűség jegyében – az illető leélte életét, melyet a halál sorssá alakított –, hanem mint lehetőségek mezőjét kell fölfognunk, melyek közül a szóban forgó személynek választania kellett. A közösségi esemény, például egy zendülés,

⁵⁰ Levi 1989. 18.

⁵¹ Az életrajzzal kapcsolatban lásd G. Levi helytálló gondolatmenetét (*Les usages de la biographie*. *Annales ESC*, 44 (6), 1989. 1325–1336.), valamint Passeron, J.-C.: *Biographies, flux, itinéraires, trajectoires*. *Revue française de sociologie*, 31 (1), 1990. 3–22. (újabb kiadása a *Le Raisonnement sociologique* című kötetben, Nathan, Paris, 1991.) Az eseményleírást illetően lásd Farge, A. – Revel, J.: *Logiques de la foule. L' affaire des enlèvements d' enfants. Paris 1750*. Hachette, Paris, 1988.

többé már nem áthatolhatatlan (puszta zúrzavar) vagy – éppen ellenkezőleg – túlértelmezett jelenség (az önmagában jelentéktelen eseménynek magán messze túlmutató jelentőséget tulajdonítanak), hiszen megkísérelhetjük annak bemutatását, hogy a zúrzavart a történelmi szereplők hogyan értelmezik magukban, s mindez egyidejűleg hogyan tudatosul bennük. Egy kifejtési mód választása így részévé válik a tárgy megkonstruálásának és értelmezésének.

Ám a mikrotársadalmi megközelítés előjogai most sem tűnnek érinthetetleneknek számomra. Voltaképpen azon alapulnak, hogy továbbra is vita nélkül elfogadjuk a megszokott makroanalízist. Azonban semmiféle elvi ok nem áll útjában annak, hogy az itt jelzett narrációs, illetve megismerési problémák ne merülhessenek föl makrotörténelmi szinten. Hiszen húsz éve a *new economic history* is úttörő szerepet játszott, midőn átgondolt és ellenőrizhető módon a történelmi elemzőmunkába beépítette a tényellentétes hipotézisek használatát. Ismét csak nem maga a lépték, hanem a léptékváltozások tűnnek számunkra döntő jelentőségűnek. Mostanság ismerik föl ennek szerepét a történészek, de nincsenek egyedül. Michelangelo Antonioni Julio Cortázar egyik novellája alapján 1966-ban forgatott *Nagyítás* című filmje egy londoni fényképészről szól, aki készülékével véletlenül rögzít egy általa látott jelenetet, mely összefüggéstelen részletei miatt kezdetben érthetetlen a számára. Nyugtalanítja a dolog, ezért kinagyítja a képeket, mígnem egy korábban láthatatlan apró részlet nyomán a látottak új olvasatban tárulnak elé.³² A léptékváltás nyomán egyik történetből átléphetett egy másikba (sőt elvben akár továbbiakba is). A mikrotörténelem ugyanezzel a tanulással szolgál a számunkra.

Fordította: Sujtó László

Lektorálta: Benda Gyula, Szijártó István

³² A forgatókönyvet illetően lásd Michelangelo Antonioni: *Blow up*. Einaudi, Torino, 1967.